Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet. 1.

SAMLAREN

TIDSKRIFT FÖR SVENSK
LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

Ny följd. Årgång 8

1927

UPPSALA 1927—28

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

UPPSALA 1927—28
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

KÖPMANNENS TAL I KUNGA SKALD

AV

HARALD ELOVSON

Ett av de märkligaste alstren i vår stormaktstids diktning är onekligen det 268 ottaverimestrofer långa poem, *Kunga Skald*, som den vitterhetsälskande inspektoren vid den pommerska lantmäterikommissionen, Gunno Eurelius, senare adlad Dahlstierna, skrev samman med anledning av Karl den elftes död den 5 april 1697. Skaldestycket trycktes först följande år, men har säkert blivit planerat och, åtminstone delvis, utfört året förut. Skalden har själv i sin långa titel anknutit detsamma till konungens begravningsdag den 24 nov. 1697.

Redan tidigt märkte man, att denna minnesdikt över Karl XI, som består av en serie orationer, hållna av Thalia, Svea, de personifierade riksstånden, Karl XI och Karl XII, stod i ett starkt beroende av Marinis mytologiska epos *L'Adone*. Martin Lamm har med vanlig säkerhet i detalj fastställt Dahlstiernas lån och efterbildningar.[1] Emellertid avspeglar hans stora poem, som helt naturligt är, då det är fråga om en minnesdikt, på ett intressant sätt samtida händelser och förhållanden. Detta gäller framför allt de fyra ståndens långa orationer inför Svea. Lamm har påpekat, att dessa innehålla få direkta lån från Marinis dikt.[2] Han hävdar, att Dahlstierna i prästens och köpmannens tal framför allt har bemödat sig om att ådagalägga de vidsträckta geografiska kunskaper, som han i egenskap av lantmätare och kartograf besatt. Åtminstone vad beträffar köpmannens oration synes man mig kunna komma längre. Det lönar sig att undersöka, vilka länder och städer det är, som borgaren-köpmannen omtalar.

[1] LAMM, *Olof Dalin*, s. 45.
[2] A. a. s. 45.

I sin karakteristik av denne har Dahlstierna särskilt framhållit hans verksamhet som redare och skeppare med vidsträckta kommersiella förbindelser:

Seen kom den Tredie fram / som mäst i Hafwet Speglar
Sins Handels wijda Lopp till denna Frökens Mån:
Ty ey fins någon Fiohl den han ey öfwer-Seglar /
Att henne giöra rijk af all den mykna Låån
Som wijda Jorden geer; då han sin Kosa reglar
Och till de Silkes-Land wed warma Zëylon:
Och fast / då han til Lands är / boor i faste Städer;
Är doch hans Wapn et Skep / som gåår för fulle wäder.
(Strof 114).

Detta drag är helt naturligt. Under Karl XI:s fredliga regeringstid blomstrade den svenska sjöfarten som aldrig tillförne. Även om de svenska fartygen inte allmänt färdades så vida, som Dahlstierna vill låta påskina, började de dock nu i större skala segla på Frankrike och Spanien, efter att tidigare i regeln ha hållit sig till Östersjöns och Nordsjöns kuster.[1]

När turen kommer till denne sjövane köpman att trösta Svea, antyder han blott som hastigast allt vad den bortryckte konungen gjort för sitt rikes städer och deras invånare, och väljer som huvudtema för sitt tröstetal det rykte och den höga uppskattning, som Karl hade förvärvat sig jorden runt som en god och fredlig regent. Under sina långa sjöfärder har han kunnat konstatera detta. Han säger själv:

Men hwad iag hört och sett på mine långe Reeser;
Hur din Kungs Namn är kiändt och wördat utom Lans /
Så wida Palmars Frucht och Söte Spanske Kröser
Och Muskot-blommor tätt i Hedne skogar fans:
Så långt det Wilda Haaf sin stolta Bölja öser:
Der med skall denna Gång min Sång dig gå til Hands
Ty hans Låff talas om där nånsin Segel röres;
Så wijda Tritons Horn kring alle Strander höres.
(Strof 168).

Köpmannens tal formar sig till en livfull skildring av en världsomsegling, företagen av honom själv. Han lägger ut med sitt skepp från Landsort och passerar genom Öresund och förbi Kullen,

[1] Jfr *Sveriges Historia,* utgiven av EMIL HILDEBRAND och LUDVIG STAVENOW, åttonde delen, Stockholm 1921, s. 258—59.

men när han får norska kusten i sikte, vänder han stäven rakt mot söder. Vid Helgoland gör han sitt första uppehåll. För en förlig nordanvind färdas han härifrån vidare mot söder, löper förbi Cap Teneriffa och »de Sälle Öjar» och når efter några få veckor fram till Godahoppsudden. Härifrån seglar han mot nordost, lägger i land vid Basora (nu Basra) i Persiska viken, fortsätter kosan i samma väderstreck förbi Malabarkusten och ger svensk lösen utanför Batavia, där han åter gör ett avbrott i sin långa resa. Men han hissar snart åter sina segel, sätter så småningom kurs rakt österut över »det Frideliga Haf» och kan snart vila sin »trötta Kiöl och lama» i hamnen vid Panama. Han styr så söderut och har inom kort rundat Amerikas sydspets, varefter han stävar norrut,

»Till deß seen äntelig i Nyia-Maij-Hamnar
Det Nyia Helsingborg och Wasa mig om famnar.»

Efter ett kort besök i Nya Sverige, fortsätter han färden över Atlanten, där han utsättes för en farlig storm, räddar sig in till Amsterdam, och kommer efter några irrfärder på de nordliga haven lyckligt och väl åter hem.

Det intressanta i denna skildring, där det rika och säkra bruket av nautiska termer erinrar en om att Dahlstierna i sina yngre år gjort »en och annan Sjöresa genom Östersiön och Sundet, at således få någon kundskap och handgrepp uti Styrmanskonsten och Sjökortet», som det heter i hans sköldebrev från 1702,[1] är emellertid de episoder, där köpmannen skildrar sina möten med olika främmande folk, vare sig det nu sker ute på öppna havet eller på landbacken. Man kan naturligtvis vid en mera hastig genomläsning av detta parti få den uppfattningen, att Dahlstierna här velat pråla med sina geografiska kunskaper, men om man ser närmare efter, visar det sig, att han haft en djupare avsikt med dessa episoder.

Köpmannen går första gången under sin färd i land på Helgoland, där han uppsökes av »Tönnings-boar», som strömma till i »Jackter och i Giullar». De dricka »stora Carls i Swärigie Hälßas Skåål» och beledsaga den med en dånande salut. Köpmannen kan inte låta bli att fråga efter orsaken till denna storslagna uppvaktning. Han får då till svar av alla på en gång:

---

[1] VIKTOR EKSTRAND, *Svenska landtmätare 1628—1900*, sjätte häftet, s. XXXVIII.

Swänsk ästu; och weet ey hwad Godt oß haffwer giort
Din Stora Kung; för den sig buga alle Länder?
Wårt Land och Städer haa Hans Rättwijsa förspoort.
Wij wore här til dags i Andras Wåld och Händer;
Men Kung Carl haar dem lärt hwad de för giöra boort;
Ty just på Samma Dag / som Han har föreskrifwet /
Måst' Holsteen blij igen sin Egen Herre gifwet.

I sälla Swänske Männ / som sådan Konung hafwa!
Som Öker Lag och Rätt hemm' i sit ege Land:
Som kan / då Rätt ey giörs / och Androm före-stafwa
Med upreest Laga-twång och wäll bewäpnad Hand
Bå Sätt och Tijda-måål: »hans Namn sko wij ingrafwa
»I Demant-hårdan Steen / den Tijdens slijpta Tand
»Med sine skarpe Bett ey nånsin skall förtära!
»Ty skiuts och Frögde-skått den Stora Carl till ära!»
(Strof 171, 172).

Skalden anspelar här på den hjälp, som Karl den elfte givit hertigen av Schlesvig-Holstein genom fördraget i Altona 1689. Tönningen lydde under hertigarna av Gottorp och var dessas viktigaste vapenplats. Vi stöta här på det tema, som skalden hela köpmannens tal igenom, utom i en episod, skall variera, nämligen den avlidne konungens fredskärlek och rättrådighet. På grund av sin hållning under de stora striderna i Europa på 1690-talet framstod Karl mot slutet av sin levnad som den store fredsfursten. Denna uppfattning av konungen, som Dahlstierna här gör sig till tolk för, har inte varit begränsad till det svenska riket utan även spritt sig till andra folk. Det är åtminstone Dahlstiernas åsikt.

Även nästa episod under färden innehåller en anspelning på samtida utrikespolitiska förhållanden. Köpmannen har just lämnat bakom sig »de Sälle Öjar», då »twå Turkar» segla upp emot honom, alldeles som om ett möte vore avtalat på förhand. Det är tydligen fråga om Barbareskpirater. Vår köpman behöver inte vara i villrådighet om deras avsikter. Fartygen äro »Jemn-bohl-bräddade af Roof», och de öppnade kanongluggarna tala ett tydligt språk. Men så snart turkarna kunde urskilja köpmannens »Flaggaß Wapn och Wärde / de ströko för Kung Carl / och ginge sina Färde». Dahlstierna har här gått minst sagt fritt till väga. Dessa sjörövare från norra Afrika, vilka alltifrån slutet av det sextonde seklet hade varit ett sannskyldigt plågoris för den europeiska sjöfarten och handeln, togo vid denna tid näppeligen mera hänsyn till den svenska

flaggan än till andra nationers. Allra minst läto de skepp passera av aktning för en regents person. Det var först sedan de europeiska staterna bekvämat sig att betala en viss årlig skatt, som deras skepp blevo lämnade i fred. Någon sådan överenskommelse hade Sverige ännu inte ingått med Barbareskstaterna. Karl XI:s förmyndare hade visserligen gjort ett par försök att utverka fred och vänskapsförbindelser med dem, dock utan framgång. Först fram mot mitten av 1700-talet kommo sådana avtal till stånd. Dahlstiernas syfte med denna episod framträder emellertid klart. För att riktigt kraftigt få fram, hur aktad Karl var ute i världen, låter han dessa oförskräckta och hänsynslösa Barbareskpirater helt vördnadsfullt styra bort från köpmannens skepp, så snart de se, att det för den svenska flaggan.[1]

I den tredje episoden, skildringen av besöket i den persiska hamnstaden Basora, varierar Dahlstierna åter, och nu med större rätt, sitt tema. Köpmannen blir föremål för ett furstligt mottagande. Han hämtas av ett stort följe vid hamnen och får rida på en vit häst med brett utslagen man. En persisk storman betygar honom sin vördnad med dessa ord:

> En Perser i Stockholm; en Swänsk i Hispahan /
> Dät haar Kung Carl dem gjort / de äre bägge Hämma;
> Och kunna nu full snart förstå hwars annars stämma.
> (Strof 177).

Bakom denna skildring ligger historien om en numera föga känd men av samtiden tydligen mycket uppmärksammad politisk-ekonomisk förbindele mellan Sverige och Persien. Huvudpersonen i dessa bakomliggande historiska tilldragelser var Ludvig Fabritius, vars levnadsöden verkligen, som en av hans minnestecknare har sagt, utgjorde »en kedja af de märkvärdigaste äfventyr, som skulle lämna ämne till en högst intressant roman».[2] Fabritius var

[1] Jfr S. H. Kreüger, *Sveriges förhållanden till Barbareskstaterna i Afrika,* Stockholm 1856, första delen, s. 25 följ. Jag vill dock erinra om, att det av *Förteckning öfver i Riksarkivet förvarade Ministeriella handlingar,* s. 420 (Algerica) framgår, att förhandlingar ägt rum mellan Sverige och Algeriet även under Karls egen regeringstid, fr. o. m. 1680. Jag har inte kunnat utröna, av vad slag de varit. Det är ju möjligt, att Karl och någon algerisk furste visat varandra artighetsbetygelser av ett eller annat slag och att Dahlstierna känt till detta.

[2] För de biografiska uppgifterna om Fabritius jfr *Biografiskt Lexikon* IV, ny reviderad upplaga, Stockholm 1875, s. 280—91. För Fabritius' roll i försöken att upprätta direkt handel på Persien jfr även Einar Ekegård, *Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden,* Uppsala 1924, s. 89 ff.

född i Brasilien av holländska föräldrar, men kom med sin styvfader till Europa, där båda gingo i rysk tjänst. De blevo bl. a. utkommenderade i en strid mot en upprorisk kosackhetman, och härunder kom den unge officeren efter en hel del äventyr slutligen till Persien, varifrån han dock så småningom återvände till Ryssland. Han tröttnade emellertid på sin ryska tjänst och lyckades utverka sitt avsked, varefter han begav sig till Stockholm, där han erbjöd Karl XI sina tjänster (1677). När den svenske konungen erfor, att främlingen var förtrogen med Orientens seder och språk, erbjöd han honom att resa som svensk envoyé till Persien, vartill Fabritius samtyckte. Syftet med ambassaden, som startade 1679, var att leda den persiska silkeshandeln över Narva till Sverige. Efter väl förrättat ärende återvände Fabritius till Sverige 1682, men måste redan följande år åter bege sig till Ispahan. Denna gång stannade Fabritius, som åtföljdes av ett ståtligt följe på sjuttio personer, hela tre år i den persiska huvudstaden och vann under tiden schahens bevågenhet, inte minst på den grund, att han kunde underhålla sig med honom utan tolk. Det berättas, att samtalet dem emellan ofta rörde sig om kung Karl, för vilken schahen till sist kom att hysa stor beundran. I slutet av år 1688 återkom Fabritius till Stockholm, åtföljd av persiska köpmän, som på konungens befallning blevo visade all slags hövlighet och frikostighet. Som man ser, voro de ord, som skalden lägger i den persiske stormannens mun vid hälsningen av den svenske köpmannen, inte alldeles utan grund.

En tredje gång skulle Fabritius som svensk ambassadör få anträda den långa färden till Persiens huvudstad. Han startade i maj 1697, kort efter Karl den elftes död. Det måste betraktas som uteslutet, att underrättelsen om denna nya ambassad inte rätt snart skulle nått ner till Pommern, där Dahlstierna, som vid denna tid helt säkert börjat planera sin stora sorgedikt, hade sin verksamhet förlagd. Härigenom har han givetvis blivit erinrad om de tidigare vänskapliga förbindelserna mellan Sverige och Persien, och han har så fått uppslag till och underlag för en av episoderna i dikten.

En otvetydig hänvisning till den samtida politiska situationen i Europa möter man även i skildringen av köpmannens nästa landstigning, som ägde rum i Batavia, huvudstaden i nederländska Ostindien. Så snart »den Yppersta i Fästningen», väl den holländske guvernören, hörde, att »Swänskt Wijd-farit Folk war kommit»

fröjdade han sig storligen, lät genast bjuda upp vår berättare till sig och hälsade honom med detta ståtliga tal:

Wällkommin / sade Han / ästu på detta rommit /
  Din Ankomst är mig kiär; din Lycka giör mig glad:
»Ty Friden / den wij mist: det Wärlden all begråter /
Kan ingen uthan Carl i Swärigie skaffa åter!

En Hiälte stoor i Råd mån wist din Konung wara!
  O! Tusend-sälle de som för hans Tronar stå!
De som see med hwad Nijt han Sina kan förswara:
  Som see hur Wärlden all af Honom Hiälp och Råå
Begärar: Han kan Krig med Enigheten para /
  Som Oß och alle Land så hårdt mon öfwer-gåå;
Derföre sko och wij på Jawa och Malacka
Med ewigt Prijs och Roos din Stora Konung tacka.

Från Japons hedna Öö til desse Krumme wijker:
  Frå Goa bort til dem som på Tarnata boo:
Så wijda Hållands mackt utbreder sine Rijker /
  Där frögdar sig hwart Barn emot den stora Roo /
Som sägs (jag weet wårt Hopp oß ingalunda swijker)
  Skall för bå Jord och Haaf full-snart i Norden groo!
Kung Carl af Gud uthsedd kan detta Wärk allena
Bedrijfwa; Skaffe Fred; och stora Twister ena!
(Strof 179—181).

Att skalden kan finna det naturligt att låta sin sjöfarare bli så ståtligt mottagen i den holländska kolonien, beror på de aktuella politiska förbindelserna mellan Sverige och Holland vid tiden för diktens tillkomst. Redan 1681 hade Karl XI genom att underteckna den s. k. garantitraktaten i Haag bestämt brutit med Sveriges traditionella franskvänliga politik, och även om han under det pfalziska kriget (1688—97) genom sin neutralitet vid upprepade tillfällen hade kommit i konflikt med Holland, hade han dock inte brutit förbindelserna med detta land. Och i början av år 1697, kort före hans död, hade Holland jämte de andra mot Frankrike allierade staterna offentligen anhållit, att han skulle åtaga sig värvet som fredsmedlare. Härpå syfta de båda slutraderna i den holländske guvernörens hälsningstal.

Uppehållet i Panama, där spanjorerna hälsa och hylla köpmannen som den fredsälle svensken, har väl inte någon liknande historisk bakgrund som besöket i Batavia. Det är emellertid be-

tecknande för Dahlstiernas uppfattning och höga uppskattning av Karl XI, att han här låter spanjorerna betrakta den avlidne konungen som den, av vilken de »wänta / at han Oß och hela wijda Jorden, skall hugna med sin Hiälp moot Örlogs heeta Brann».

Den följande episoden, som skildrar köpmannens besök i den forna svenska kolonien vid Delawareflodens mynning, kan däremot ställas i förbindelse med vissa bestämda samtida förhållanden. Så snart kolonisterna bli varse det svenska skeppet, ge de högljutt sin glädje tillkänna. Till och med »den plumpa Minneßinck» skrattar och ler.[1] En svensk, som går och plöjer, lämnar strax sitt arbete och springer ner till stranden, där han ropar an de seglande och framställer en fråga, som onekligen måste förvåna en nutida läsare en smula:

I Guds wäll-komne Gäster /
Wist haani innom Bord med Ehr Tre wåre Präster?

Bonden förklarar sin fråga närmare genom att tala om, att en engelsman, kolonisternas vän, har berättat, att »Carl den stora Kung» vore intresserad för deras »Saligheet och Troo». Genom sitt löfte att sända »Lärde Män / som här den rena Christendom / sko öfwa» och »mången helig Book på bägge Språken»[2] hade han lättat

[1] En not upplyser: »Så heta een deel af de Wilde där bo». Minneßinck är ett i litteraturen mindre vanligt namn på Minquas, de indianer, som svenskarna enligt LINDESTRÖM i hans »*Resa till Nya Sverige*» (utgiven av N. JACOBSSON, Stockholm 1923) tidigast kommo i beröring med. Lindeström kallar dem »Minkesser» (a. a. s. 120). THOMAS CAMPANIUS HOLM talar i »*Kort Beskrifning om Provincien Nya Sverige uti America*» (Stockholm 1702) om »Myncquesser», »Myncksussar» (s. 180). Den svenske amerikaprästen SANDEL omnämner en indianstam »Minnising», som han dock skiljer från »Mincos» (JESPER SWEDBERG, *America Illuminata,* Skara 1732, s. 55). Först ISRAEL ACRELIUS, som mot slutet av 1750-talet författade sin »*Beskrifning Om de Swenska Församlingars Forna och Närwarande Tilstånd uti Det så kallade Nya Swerige*» (Stockholm 1759) har jämte formen »Mynquesser» även den av Dahlstierna använda »Minneßinks» (a. a. s. 46). Acrelius använder dock nästan uteslutande den förra. Det är onekligen egendomligt, att Holm, som skriver ungefär samtidigt med Dahlstierna, och som uppger varianter av namnet, inte upptagit den av den senare använda formen. Att denna inte är någon förvrängning, framgår av att Sandel och Acrelius, som säkert inte ha sina former från Dahlstierna, upptagit densamma. Å andra sidan visar denna detalj, att Dahlstierna väl känt till förhållandena i den forna svenska kolonien.

[2] En not förklarar detta så: »förstå; på Swänska så väl / som de Wildas Språk.» Det heter också längre fram i kolonistens tal: »Wår wilda Granne will nu och så lära läsa.» I själva verket hade Johan Campanius, en av de första svenska prästerna i kolonien Nya Sverige, där han tjänstgjorde 1643—48, redan på 1640-talet översatt Luthers lilla katekes till de i Nya Sverige boende indianernas språk. Denna översättning trycktes först 1696 på Karl XI:s bekostnad med titeln: *Catechismus Lutheri Lingva Sverico-Americana.* (Jfr JACOBSSON, *Svenskar och Indianer,* Stockholm 1922, s. 88). Ett nytt bevis för Dahlstiernas förtrogenhet med förhållandena i Nya Sverige och vad därmed hängde samman!

deras sinnen från bekymmer och oro. Den svensk-amerikanske kolonisten avbryter för en stund sin tankegång, erinrar sig sin värmländska hembygd, detta ofta citerade parti i Dahlstiernas dikt, men återknyter snart till sin första fråga och utropar:

Gud signe dig / Kung Carl / i Ewigheten långa!
Gud signe all din Ätt: Så widt som Jorden gåår /
Skall din Nijt-älskan ut i alle Rijke gånga!
O, Heerde Rijk af Tro / som dine willsne Fåår
I Öcknen sööker up / Gud gee Dig Frögder många
Och långsamt Daga-taal: och månge gode Åhr!
De Fånar här i Skoug / som sin Kropp illa Skiula /
Dem lärer Du / o! Frögd / på Swänske Toonar Juula!
(Strof 192).

Kolonisternas och infödingarnas glädje blir dock kort, ty den svenske köpmannen måste ge dem detta nedslående svar:

O! Lands-man utom Lands; Oß hafwer mångfald Wiñ
Fört uti några Åhr / att myket Nytt erfahra /
Snart heela Wärlden Kring och sist hijt till Ehr inn
Att Eder hälsa på; och lijtet hoos Ehr luura:
Men Präster haa Wij ey: (Strof 193).

Det var som sagt tydligen inte någon angenäm underrättelse, och köpmannen sammanfattar det intryck, den gjorde på dem, helt kort och gott så: »då blee De lijte stuura». De härbärgera emellertid de nykomna landsmännen »effter all Förmåga / Med Wilia och med Dåd», och den svenske köpmannen tröstar dem sålunda:

Hwad Wår Kung lofwat haar / det lären I snart åga;
Ehr Ängslan gifwe sig i Tålamode still!
På Wägen äre Dee / som sig hijt till Ehr wåga.
(Strof 194).

Dessa ord inge kolonisterna nytt hopp och ny tillförsikt. Köpmannen och hans folk taga snart ett rörande farväl av dem och fortsätta färden mot Sverige och hemmet. Ute på havet möta de »et lång-sträckt Skepp», som seglar så nära vår köpmans fartyg, att denne kan ropa dem an. Köpmannen berättar:

Jag fråga: hwadan här? De swarade: frå Londen.
Hwart hän då? Jag: De strax: til Swänska Maij-gatt.

Jag: haani Präster med? de ropte / tree / på Stunden.
Wed Suuden där De stoo / De wäfftade med Hatt:
Jag winkade med Duuk; ty Tecken gee med Munden /
War mig förlångt nu frå den Engeländska Katt:
Dock önskte jag dem Börd / och prijsa Carls Åminne;
Som och i wilde Land nu gläder Swänsk och Finne!
(Strof 196).

I själva verket avspeglar denna episod på ett ovanligt troget sätt de aktuella kyrkliga förhållandena i Nya Sverige vid tiden för Karl den elftes död.[1]

Svenskfödda prästmän hade alltifrån tiden för den andra svenska Amerikaexpeditionen (1640) verkat bland sina landsmän i den nya världen. Mot slutet av 1600-talet råkade emellertid denna själavård i förfall. Lars Lockenius, som redan 1648 kommit ut som präst till Nya Sverige, dog 1688 efter att en längre tid ha varit orkeslös. Den kvarlevande prästmannen, Jakob Fabritius, en tysk, som lärt sig svenska, var i hög ålder och därtill blind. Ställningen och stämningen bland kolonisterna skildras av Acrelius så: »De rättsinnige längtade hjerteligen efter hjälp, men de wiste icke hwart at de skulle wända sig. Icke hördes något från Swerige: Intet skepp derifrån. Swerige hade ej heller någon förmon af landet, och de härwarande kunde ej eller wänta någon förmon derifrån. Ingen bekant hade de i Ängland, som kunde befordra deras sak.»[2] De äldre svenskarna, som själva gjort den besvärliga resan över Atlanten, misströstade om, att någon från Sverige skulle vilja komma till dem. De skrevo emellertid ett par gånger hem efter präster men utan resultat. När Fabritius 1691 måste nedlägga sitt ämbete, försökte de att genom bemedling av lutherska konsistoriet i Amsterdam få en präst från hemlandet. Även detta försök misslyckades. Acrelius skildrar situationen så: »All den Kyrkogång, de hade war, at en gammal Gubbe Anders Bengtsson satt och läste ur Mölleri Poostilla i Tenakångs Kyrka, men i Tranhuken war Carl Springer en Swensk Man Föreläsare. Folket aktade ej stort at höra derefter. Ungdomen, som kom, hade mer lust at rida kapp, än at hålla Gudstjenst. Ingen ordning, ingen fruktan war ibland folket.»[3] Emellertid kom en svensk, vid namn Andreas Printz, som sade sig

[1] Den följande framställningen av de kyrkliga förhållandena i Nya Sverige grundar sig på ACRELII o. a. a., fjärde delen, kap. 1—2, s. 198—232.
[2] A. a. s. 201.
[3] A. a. s. 204.

vara brorson till den bekante guvernören med samma namn, ut till kolonien, där han snart blev högt uppburen. »En nykommen Swensk, war då en rar fogel i landet, ty då wiste de Swenske ej mer af sit land, än hwad de hört igenom de gamlas sägner», skriver Acrelius.[1] När Printz kom tillbaka till Sverige, lyckades han intressera postmästaren i Göteborg, Johan Thelin, för landsmännen på andra sidan Atlanten, och denne framförde deras önskemål i en berättelse till konungen. Karl XI, som ju var starkt religiös, blev strax även han intresserad för saken och beslöt att sända »icke allenast Präster, utan ock allehanda slags andelige böcker uti båda tungomålen».[2] I ett långt brev av den 15 nov. 1692 till svenska församlingen i Amerika redogjorde Thelin för sitt arbete för deras sak. Brevet väckte naturligtvis stor förtjusning därute, och man skrev tillbaka och gjorde bokbeställningar. Men även denna gång skulle kolonisternas hopp om bättre förhållanden gäckas. Konungen fick vissa betänkligheter mot företaget, emedan svenskarna i Amerika i själva verket voro »under främmat herrskap».[3] Dessutom inverkade, som Acrelius framhåller, helt säkert drottningens död ofördelaktigt. Denna förlust gick Karl djupt till sinnes. Efter några år tog han emellertid åter upp saken och rådgjorde nu med dåvarande domprosten och professorn i Uppsala Jesper Swedberg, som styrkte honom i hans nyvaknade intresse för landsmännen i Amerika. I februari 1696 beordrade konungen, att präster och religiös litteratur skulle sändas till Nya Sverige. De förres antal fastställdes till tre; utsedda blevo Anders Rudman, Erik Björk och Jonas Aurén. Bland de böcker, de medförde, voro också 500 exemplar av den förut omnämnda översättningen av Luthers lilla katekes. Prästerna gingo till sjöss den 4 aug. 1696, men fördröjdes i England så länge, att de först vid midsommartid året därpå nådde fram till sina landsmän vid Delaware. Under tiden hade Karl avlidit, den 5 april 1697, och Dahlstierna säkert börjat göra upp planen till sin dikt.

Det är onekligen förvånande, hur ovanligt väl Dahlstierna tydligen känt till dessa förhållanden. Hans noggranna information framgår utom av förut framhållna enskildheter även av den detaljen, att han vetat, att det var tre präster, som sänts till Amerika. Lustigt nog har denna skaldens sakkunskap på denna punkt varit

[1] A. a. s. 205.
[2] Med de »båda tungomålen» menas här svenska och finska.
[3] Jakobsson, a. a. s. 174.

till förfång för hans dikt på ett ställe. Det var ju ingenting som hindrade, att han lät det skepp, som köpmannen möter på sin hemfärd från Amerika, ha trenne prästmän ombord, men man förvånar sig över, att bonden i Nya Sverige frågar köpmannen helt bestämt, om han hade med sig »Tre wåre Präster». Bonden kunde ju rätt gärna ej veta, hur många präster som blivit utsända. På vad sätt Dahlstierna fått sin kännedom om denna sak, har jag inte kunnat fastslå; det antagliga är väl, att den varit allmänt bekant i de bildade kretsarna.

Då jag i det föregående framhöll, att skalden i en episod har inlagt ett annat tema, än det, som varieras i köpmannens tal för övrigt, syftade jag på denna skildring av besöket i Nya Sverige, vilken tydligen tillkommit för att ge skalden ett tillfälle att lovprisa Karl den elftes intresse för den svenska diasporaprästvården och missionen bland hedningarna i Amerika (jfr särskilt strof 193, citerad härovan!). Rent logiskt sett hade denna episod passat bättre i prästmannens tal, men ur dispositionssynpunkt fogar den sig lätt in i köpmannens.

Resan hem till Sverige från Amerika går, som jag redan antytt, inte den närmaste vägen, utan vår köpman gör uppehåll på flera ställen i Europa. Men redan ute på Atlanten upplever han ett allvarligt äventyr, som så när kunnat komma att kosta honom och hans män livet. Fartyget har kommit halvvägs, då det blir fullkomlig vindstilla. Köpmannen är en klok och erfaren man och han fylles av onda aningar. Han förstår, att det är stillheten före stormen. På den andra stiltjedagens morgon börjar skepparen förtälja en dröm, som han haft under natten. Han hade drömt, att månen helt plötsligt försvann. Alla länder väntade på ett »nytt Ny», men ingen måne visade sig på trenne år. Även solen försvann till sist, »Ett faasligt Mörker sig på Jorden reeste opp». Deras fartyg förlorade kursen och förliste till sist »Hoos dee Folk-ätare de grymme Tuppin-Imba». De, som kunde simma, räddade sig halvdöda i land, men blevo strax fängslade av vildarna. Nu hände det märkliga, att, trots att infödingarna åto upp deras huvuden, så sutto de stackars skeppsbrutna »med lijte Lijf ändå i lijfwet», och de kunde uppleva ett nytt under. Nordstjärnan, den sista och viktigaste av natthimlens ljus, förmörkades en stund, men framträdde snart med förökad glans. Skepparens ord om denna märkliga händelse lyda så:

Wår Leede-stiärna wox / blef Skijnande och Stoor!
Med een wijd Stråhle-krans om gifwen; klaar som Soolen:
Och lyyste Dag och Natt bå Södr' och Norra Johlen!
(Strof 201.)

Ingen kan tyda denna »Drömme-gåta», men just när skepparen slutar sin berättelse, blåser en våldsam storm upp. Den viner och gnyr i tackel och tåg, den bryter av stormasten och spolar styrmannen överbord. De bereda sig på sin yttersta stund. När sjönöden är som värst, uppenbarar sig »Rycktet» och bringar dem budskapet om Karl den elftes död. Av häpnad lägger sig vindens och havets vrede. Det heter i köpmannens berättelse:

Med detta onda Wäär kom Rycktet ned uhr Skiyiar/
Som i ostadigt Hem mit mellan Molln och Jord
Boor / seer och talar om Alt hwad i Skoog och Byiar /
I Städer och på Land förfaller: sine Ord
Hon Dubblar up hwart hon gåår / och wärlden Hijar.
»Men Ondt är altid Sandt»: hon roopte mig om Bord:
Din Kung afliden är! af Häpnad wädret stilltes!
Men Ögat mit des meer med Salte Wågar fylltes![1]
(Strof 204.)

Bedrövelsen blir naturligtvis stor på skeppet, men de ombordvarande finna »Stoor lijsa» i sina upplevelser i »Amstels rijke Dammar», om vilka det heter:

där hördes huru glammar
Hwar man i Glädie-roop! Där håppades på Tåå;
Där lästes i hwar Wrå Frögds-Frids-och Sämie-Zedlar;
Hur wår Carl effter Döön all Wärldens Strijder medlar.
(Strof 205.)

Skalden anspelar här åter på Karls fredsmäklarskap vid riksdagen i Rijkswigk.

På vägen hem angöra världsomseglarna även Arkangelsk, där ryssarna förespå den avlidne svenske konungen evärdeligt rykte. Detta besök i den ryska ishavshamnen synes liksom uppehållet i Panama inte ha någon bestämd historisk bakgrund, utan båda dessa episoder hava väl närmast kommit till för att betona, hur vitt utbrett Karls rykte som den store fredsfursten var. Det kan dock

[1] Denna Dahlstiernas teckning av »Rycktet» vilar på VERGILII bekanta skildring av Fama i *Eneiden* IV: 173—195.

erinras om, att Sverige stod på vänskaplig fot med såväl Ryssland som Spanien.

Genom denna undersökning synes mig det parti av dikten, som köpmannens tal upptager, onekligen framträda i ny belysning. Det skall inte förnekas, att denna del av dikten visar, att Dahlstierna förfogar över grundliga insikter i geografi, särskilt gäller detta de tidstypiska lärda noterna, men allt är inte sagt om man säger, att skalden här framför allt bemödat sig om att få ge prov på dessa sina kunskaper. Dahlstiernas egentliga syfte med de fyra riksståndens orationer har varit att ge en karakteristik av Karl den elfte som regent och människa. Adelsmannen har fått på sin lott att skildra hans första regeringsår, som fyllas av kriget mot Danmark, prästmannen understryker hans religiositet, och köpmannen får framhålla hans fredlighet, som visat sig gynnsam för de näringar, denne representerar. Dahlstierna har emellertid inte nöjt sig med att låta detta sitt språkrör i allmänna ordalag prisa Karl som den store fredsfursten, utan har utvalt och på sitt originella sätt utformat vissa episoder ur hans levnad, som just belysa denna sida av Karls regering. Den föregående kommentaren visar hur nära han hållit sig till verkligheten.

Man har ofta framhållit, att Dahlstierna i skildringen av den värmländske bonden i Nya Sverige, där han på ett lyckat sätt har tolkat sin egen hemlängtan och sin kärlek till hembygden, har lagt bort de stilmedel, som han hämtat från sina italienska och antika förebilder och blir enkel och naturlig i sitt språk. Detta gäller nu överhuvudtaget hela köpmannens tal, dock med undantag av de strofer (198—205), där han berättar om skepparens dröm och om stormen, som beledsagar »Rycktets» uppträdande. Man finner i dessa några och trettio strofer blott några få av de stilegendomligheter, som anses vara utmärkande för det poetiska språkbruket under denna tid.[1] Skalden har gjort ett ringa bruk av sitt rika mytologiska vetande, han hopar inga synonymer och fabricerar inga sammansatta epitet. Det vore för mycket begärt, att han helt skulle ha avstått från tidens mest odlade stileffekt, omskrivningen, men omskrivningarna i detta parti äro lätt räknade och inte heller kunna de kallas nämnvärt störande. I stället för att rakt fram skriva »havet», uttrycker han sig så: »Neckens breeda Saal och wijda

[1] Jfr GUNNAR CASTRÉN, *Stormaktstidens diktning,* kap. VII.

Wägge-bonad». På ett annat ställe omskrives »kriget» med »Örlogs heeta Brann» (str. 185). I strof 189 låter han bonden säga »nijo Gånger fämm» i stället för fyrtiofem. Man kan också erinra om målningen av en solnedgång och morgongryning (str. 173—74), där han för en stund har förfallit till det mytologiska naturbeskrivande maneret, men för övrigt är språket enkelt, och skildringen går gärna rakt på sak. Detta beror helt säkert därpå, att han här dels har haft tillgång till något självupplevat, sina egna erfarenheter som sjöman, vartill komma hans grundliga geografiska kunskaper, dels har velat ge ett slags skildring av samtida händelser, som han mer eller mindre väl känt till. Denna nära anknytning till verkligheten har tyglat hans fantasi och hållit tillbaka hans iver att efterhärma de främmande förebilderna. Det visar sig också, att han strax faller ner i det marinistiska maneret, så snart han släpper denna förbindelse med verkligheten och ger sig sin inbillning i våld, som t. ex. i den nyssnämnda skildringen av stormen och drömmen, där det allegoriska fått överhanden. Det har onekligen varit till båtnad för Dahlstiernas språk, att han haft något bestämt att berätta och gå efter.

En annan sak är, att denna verklighetsskildring understundom, som de ovan citerade stroferna redan bör ha visat, kan verka tafatt och naiv. Detta synes mig dock långtifrån minska detta partis poetiska värde. Man erinras här rätt osökt om det mästerprov i folkligt skildringssätt, som Dahlstierna givit i sin en gång så populära *Giöta Kiämpa-wisa*, framför allt de delar av denna dikt, där det allegoriska fått stå tillbaka för skildringen av faktiska förhållanden.